

CORN. IANSENII COMMENTARIA
CAPVT DECIMVMSEXTVM.

1 Ne iucunderis in filijs impijs si multiplicentur, nec oblecteris super ipsos, si non est timor Dei in illis.

Ostquam ostendit Deum non esse authorem malorū, sed ipsum impios & eorum opera odire, obiter rectè infert doctrinam ad parentes pertinentem de non gaudento in filiorū multitudinē aut elegantia si impij sint, prosequens postea quæ ad vindicantem Dei pertinent iustitiam, aut remittentem misericordiam. Itē quæ ad eius pertinent omnipotentiam incomprehensibilem, & scientiam omnia perscrutantem. Quoniam ergo parentes, maximè apud Israëlitas, gaudere solēt in prolium multitudine tanquam singulari dono Dei, de quo dicitur in Psalmis: Ecce hæreditas Domini filij merces fructus vëtris; monet non gaudentum in eis si impij sint, cum potius de eis dolendum sit, tum ob dedecus quod parentibus ab eis proveniet, tum ob vindictam Dei quæ impios manet filios. Impios autem significat esse, si non est timor Dei in illis.

Psal. 126.

2 Non credas vitæ illorum, & ne respexeris in labores illorū.

Pro, credas, est *ἰμπισυβουσις*, quod pro fidere aut fiduciam habere hic positum videtur. Pro, labores, exemplar Cōplutense habet *πλῆθος*, multitudinem. Germanicum *τὸν πόνον*, hoc est, locū. Noster legit *πόνον*, laborem. Sensus ergo est; Etiam si videas eos fortes, valentes, & multos, ne tamen confidas quòd diu victuri sint, quodque sic per illos tibi bene futurum sit, ne attendas ad labores eorum, sic vt, quia vides eos magna & egregia præstare, confidas in eis, nihilq; eis aut tibi nocere posse existimes, & per eos nomen tuum diu superfuturum tibi persuadeas.

3 Melior est enim vnus timens Deum, quàm mille filij impij: & vile est mori sine filijs, quàm relinquere filios impios.

Græcis nō est *κρείων*, melior, sed *κρείον*, melius. Alioqui enim cui dubium est quin melior sit vnus bonus, quàm mille impij? Sed, melior, apud nos exponi debet, pro pluris est faciendus & præferendus. Reddit ergo causam cur in multitudine impiorum filiorum nō sit gaudentum, quia, inquit, pluris est faciendus vnus filius Deum timēs, quàm mille Deum non timentes: imò vtilius est mori sine filijs, quàm relinquere filios impios, quia et si dedecus sit, maximè apud Israëlitas, nullum reliquisse hæredem ex se prognatū, qui nomen defuncti conseruet: tamē & maius dedecus est apud homines post se relinquere filios impios qui patris nomen dehonestent, & apud Deum parentes magis reddit vindictæ obnoxios. Probat hanc sententiam sequenti sententia.

4 Ab vno sensato inhabitabitur patria, & à tribus impijs deferretur.

Locus

Locus hic proculdubio corruptus est, non interpretis, sed scriptorum vitio & imperitia. Habent enim Græca in secunda parte $\phi\lambda\lambda\iota\ \delta\acute{\alpha}\sigma\iota\beta\alpha\tau$, hoc est, tribus autem impiorum, vt, tribus, sit quartæ inflexionis, significans nationem & familiam. Id non intelligentes scriptores maluerunt scribere, à tribus impijs, per nomen numerale, quia præcessit, ab vno sensato. Qui error ita obtinuit, vt in omnibus etiam scriptis reperitur. Vnus tamen scriptorum in margine litera præ vetustate vix legibili habuit, tribus impiorum deseretur. Hæc ergo sine controuersia vera est lectio, in qua verbum, deseretur, respondet Græco verbo $\epsilon\sigma\kappa\omega\delta\eta\sigma\iota\tau\alpha$, hoc est, desolabitur. Sicut enim nomini $\epsilon\sigma\kappa\omega\delta\eta\sigma\iota\tau\alpha$ respondet Latinis desertum, ita pro $\epsilon\sigma\kappa\omega\delta\eta\sigma\iota\tau\alpha$ vertit interpres, deseretur. Probat ergo hæc sententia id quod dictum est, vnum iustum filium præferendum mille impijs, quia, inquit, ab vno prudente, id est, per vnum prudentem patria, vel, vt habet Græca, $\pi\acute{o}\lambda\iota\varsigma$, ciuitas inhabitabitur, hoc est, vnus prudens efficiet vt tota aliqua ciuitas & propria patria repleatur habitatoribus. Itaque plus proficiet suo consilio & prudentia quam mille alij. Cōtrā tribus & ampla familia impiorū breui ita deseretur & deserta fiet, vt nullus ex tota illa tribu superfit, Deo scilicet impietatem vindicante. quod in sequentibus probat quibusdam feueritatis Dei exemplis.

5 Multa talia vidit oculus meus, & fortiora his audiuit auris mea.

Vlt dicere se & oculis suis vidisse multa exempla eius quod mox dixit, & longè grauiora atque efficaciora exempla, quàm vidit, se audisse auribus suis, ex narratione scilicet patrum suorum, à quibus acceperat quæ ab exordio mundi gesta sunt à Deo in punitione impiorum, quorum aliquot celeberrima exempla postea commemorat. Legendum autem esse, multa talia, & non, multa alia, vt multi legunt, patet ex Græcis, quæ habent $\tau\epsilon\iota\alpha\upsilon\tau\alpha$, talia.

6 In synagoga peccantium exardebit ignis, & in gente incredibili exardescet ira.

Hoc est, inquit, quod astruere volo, quodque & experientia & auditu didici, Deum etiam multitudini non parciturum, vbi eorum peccata vltionem meruerint, vt meritò dixerim, multitudini filiorum nō fidendum si impij sint, & etiam amplas impiorum familias breui desolandas, & excindendas. Quia etiam in magna aliqua congregatione peccantium exardebit ignis, hoc est, excitabitur in ea subitò grauis vltio diuina, omnia perdens & consumens, & in tota aliqua gente quæ Dei verbo fidem habere, & obedire eius mandatis recusat, ira diuina subitò exardescet. Non enim Deus est vt homo, qui multitudinem vereatur, eiusque potestatem ac vires formidet. Quod sequentibus comprobatur exemplis aliquot, eisque quæ in scripturis sunt præclariora, quorum primum est de gigantibus diluuii absorptis, de quibus dicit:

7 Non exorauerunt pro peccatis suis antiqui gigantes, qui destructi sunt confidentes suæ virtuti.

PRO, non exorauerunt, est *δὲ κ' ἰσχυροί*, hoc est, non est placatus, Deus scilicet, Significat Deum illis non fuisse placabilem, etiam si & multi essent numero & fortes viribus. vnde & nostra lectio sic est accipienda; non exorauerunt Deū; hoc est, nō sibi suo numero & fortitudine Deum sic reddidere placatum vt eorum peccata non vindicaret, sed omnes ad vnum destructi sunt, etsi confiderent, vel quia confidebant viribus suis, existimantes neminem sibi posse nocere.

8 Et non pepercit peregrinationi illorum, & execratus est eos præ superbia verbi illorum.

IVXta receptam apud nos lectionē hic versus, sicut & sequens, refertur etiam ad eam vltionem quæ in diluuiō facta est, & intelligitur; nō pepercit peregrinationi illorum; hoc est, vitæ illorū, quia illa est peregrinatio super terram. Verum etiam hic nostra lectio manifestè deprauata est scriptorum vitio, etsi id in omnibus quos vidi libris obtineat. Non enim legendum est peregrinationi illorum, sed peregrinationi Lot, cū Græcis sit *τῆς παροικίας Λωτ*. Non enim verisimile esse potest interpretem pro *Λωτ* legisse *ἀουτῶν*, sed scriptores potius ex imperitia, Lot, mutasse in, illorum, cum inter, Lot, & illorum, magna sit vicinitas, maximè si nomē Lot scribatur, vt solent nomina propria, litera maiuscula, & duplicato l. l. Lot. Itaq; alterum hic exemplum seuerioris vltionis diuinæ, quæ de tota aliqua gente sumpta sit, profertur, ea scilicet quæ in Sodoma & Gomorrha ciuitatibus facta est igne de cælo misso. De qua dicit: Non pepercit Deus peregrinationi vel incolatui Lot; hoc est, ei loco in quo peregrinatus est, & tanquam aduena habitauit Lot non pepercit, nec propter sanctitatem eius qui ibi habitauit, abstinuit, aut impeditus fuit, vt non puniret peccata totius regionis, sed execratus est eos, propter superbiam verbi illorum qua scilicet iactauerunt se neminem vereri, nec recipere voluerunt bonas ac salutare monitiones Lot. Et apud Ezechielem enim, superbia primo loco ponitur inter vitia Sodomæ. Ecce, inquit, hæc fuit iniquitas Sodomæ, Superbia, saturitas panis & abundantia, & otium ipsius & filiarum eius. Multi libri habent quædam interiecta verba in hac sententia ante, & execratus, quæ tamen in quibusdam non sunt, vt non sunt in Græcis, illa scilicet; sed percussit eos; quæ facillè crediderim interpretem de suo addidisse, vt solet quædam addere.

Ezech. 6.

9 Non misertus est illis, gentem totam perdens extollentem se in peccatis suis.

GRæcis est, Non misertus est genti perditionis, (hoc est, genti perditæ) extollentium se in peccatis suis. Vnde patet non legendum cum

cum coniunctione; & extollentem; sed sine coniunctione, quæ etiam in scriptis quibusdam abest. Adhuc de Sodomitis loquitur, quorum dicit Deum non misertum, adeo vt totam gentem penitus perderet, eo quod extolleret se in peccatis suis, quasi non esset Deus qui posset aut vellet peccata eorū punire. Participium enim, extollentē, exponendum est vt causam designet, sicut aliàs sæpe. Vnde & de eis dicit Dominus apud Ezechielem: Et eleuata sunt, & fecerunt abominationem corā me.

10 Et sicut sexcenta milia peditum qui congregati sunt in duritia cordis sui.

Verisimile est interpretem vertisse, Et sic, cum Græcis non sit *ἄσπετος*, sed *ἄσπετος*, sed ad sensum non ita multum refert. Cæterum ad accusatiuos illos, sexcenta milia (nam accusatiuos esse patet ex Græcis) repetendum est ex superioris sententiæ participio, perdens, verbum, perdidit. vt sit sensus: Sicut etiam perdidit sexcenta milia peditum. In Græcis referri debent ad verbum præcedentis sententiæ, *ἄσπετος*; misertus est, quia hoc Græcis construitur cum accusatiuo. Tertium ergo hic exemplum affertur seuerioris Dei vindictæ quæ de magna aliqua multitudine sumpta est, ea scilicet quæ accidit populo Israëlita in deserto. Cum enim Israëlita de Ægypto ascenderint numero sexcenta fere milia peditum, absque paruulis & mulieribus, vt dicitur Exodi 12. tamen ob duritiam cordis sui, qua concorditer congregati contra Moysen, Iosue & Caleb non crediderunt se posse ingredi terram eis promissam, omnes ita à Domino percussi sunt in deserto annis quadraginta, vt ne vnus quidem ex tanto numero promissam terram ingressus sit præter Iosue & Caleb, vt scribitur diffusè Numerorū 14. In Græco exemplari Complutensi post verba iam posita, adduntur hæc; Flagellans, miserans, percutiens, sanans Dominus in miseratione & correptione conseruauit, vt accusatiui illi, sexcenta milia, construantur cum verbo, conseruauit, & significetur Deum cum illis nunc misericorditer egisse, remittendo peccata: nunc seuerius, puniendo peccata. Sed hæc omnia verba non habet æditio Germanica & Veneta, sicut nec noster ea legit. Et sane multis consideratis magis videntur adiectitia, & addita, vt accusatiui illi haberent verbum sententiam absoluens. Quomodo enim conseruauit eos, quos omnes perdidit tandem?

Exod. 12.

Num. 14.

11 Et si vnus ceruicatus fuisset, mirum si fuisset immunis.

Ceruicatus, dictione parum Latina dixit pro, ceruicosus. Ea enim dicitio Latinis significat quod Græcè pulchrè dicitur *σκληροτράχηλος*, hoc est, homo duræ ceruicis, qui scilicet ceruicem suā non vult vel non potest flectere quò deberet, hoc est, qui obedire recusat. Et est sensus: Quandoquidem Deus tantæ multitudini non pepercit, ob duritiam cordis eorum, an putandum est, quòd si vnus tantum inter eos dura ceruice restitisset Dei voluntati, is à Dei ultione immunis fuisset, & impunitus

euafisset? Quod ad hoc dicitur, vt ex generalibus illis ultionibus intelligamus quæq; sibi meritò timere debere, sibiq; persuadere, Deū qui multitudini nō pepercit, nec singulis parciturū. quod Græca clarius significat, quæ sic potius erāt vertenda; Et si vnus fuerit ceruicosus in populo, mirandū hoc si impunitus erit. Est enim nō præteritū, sed futurū *ἀθωωθήσεται*.

12 Misericordia enim & ira est cū illo, potēs exoratio & effundēs irā.

13 Secundū misericordiam suam, sic & correptio illius hominem secundū opera sua iudicat.

HI duo versus in plerisque scriptis & impressis corruptam habent & distinctionem, & lectionē, quia in plerisque illa pars; secundū misericordiam suam; iungitur cum, effundens iram. & legitur; si correptio illius hominis. Vt autem bene intelligatur quod nos habemus; Potens exoratio, & effundēs irā, quod ab omnibus nostris fere malè intelligitur, sciendum pro illo, potens exoratio, Græcis esse *δυνατός ἐξήλασμάς*, quod ad verbū est, potēs placationum, quo significatur id quod est apud Isaiā, multus ad ignoscendū. Quoniam enim dixit cū Deo esse misericordiam & iram, subiungit Deum per misericordiam potentē esse & copiosum in placatione, ita vt faciliter placetur, nec eius benignitas vnquam exhauriatur: & tamē etiam cū merita hominū postulant, per iram quæ etiam est cum illo, effundere in homines copiosè & abundè ultionem. Itaq; & apud nos, exoratio, non debet referri ad hominē orantem, vt significetur orationem hominis esse apud Deū potentem & efficacem: sed ad Deum referri debet, & passiuè accipi pro placatione qua Deus se finit placari & exorari, quemadmodum supra dixit interpretes; nō exorauerunt, pro non placauerunt. Et est sensus: Cum Deo vel apud Deum est potens exoratio, hoc est, placatio, quomodo Psalmista dicit: Apud Dominum misericordia, & copiosa apud eum redemptio. Et tamen idem ipse Deus est effundens iram. Vel ipsēmet Deus est potens exoratio, & simul tamen effundens iram. Potens enim exoratio vel placatio rectè dicitur Deus, quia copiosus in exoratione vel placatione, sicut dicitur sæpe ipsa misericordia. Hanc sententiam de misericordia & iustitia in Deo cōiunctis, explicat sequenti: Secundum, inquit, misericordiam suam, sic & correptio illius, &c. hoc est, sicut multa est misericordia eius, qua & ignoscit pœnitētibus, & benefacit iustis, sic etiam correptio illius iudicat hominem secundū opera sua: vt ne quis ita fidat misericordiæ diuinæ, vt illius correptionem & punitionem non metuat. Ad hoc enim hæ sententiæ hic adducuntur in comprobationem superiorum quæ de seueritate diuina sunt dicta. Vnde & bene subiicitur:

14 Non effugiet in rapina peccator, & non retardabit sufferentia misericordiam facientis.

DVplex hic est lectio & in Græcis & in Latinis. Nam Toletanum exemplar habet *ὑπομονή*, sufferentia vel patientia. Germanicum *ὑπομονή*

Isaiæ 55.

Psal. 119.

μονῆς, sufferentiam, quomodo etiam quædam scripta habent, vt subaudiatur, Deus, & sit sensus: Deus nō retardabit (vel frustrabitur, vt Græcum verbum καθυστερήσει magis sonat) sufferentiam pij hominis. Nam pro, misericordiam facientis, vna dictio est ἰσοβεία, hoc est, pij. Prior lectio magis placet per nominatiuū. Et notandum interprete bene verbo, effugiet, opposuisse verbum, retardabit, sicut & peccatori in rapina, opponit facientem misericordiam. Sensus itaque est: Non fiet apud Deum, quod sæpe apud homines contingit, vt cum quis rapuerit aliquid, effugiat cum rapina manus hominis, & impunitus euadat. Non sic, inquam, peccator cum eo quod iniuste rapuit, siue à Deo, eripiendo ei debitū honorem: siue ab homine, eripiendo ei bona terrena, effugiet iram Dei & iustam vltionē. Contrā verò sufferentia hominis pij, qui non solum non rapit aliena, sed etiam sua liberaliter pauperibus impartitur, huius, inquam, sufferentia, qua longanimitè expectat Dei in se misericordiā, non retardabit eum, à sua scilicet expectatione, sed citò eum assequi faciet quod expectat. Græca enim dictio ἰσομονῆς, non tam tolerantiam malorum significat, quàm longanimitem bonorum expectationem. Potest &, retardabit, accipi absolute pro tardabit, hoc est, morabitur & tarda erit in assecutione sui voti. Vnus scriptorum codicum habuit, tardabit.

15 Omnis misericordia faciet locum vnicuique secundum meritum operum suorum, & secundum intellectū peregrinationis ipsius.

Græca paulo aliter sic; Omni elemosynæ faciet locū (Deus scilicet) (aut, vt habet exemplar Complutense, ποιήσῃ, fac locū) Vnusquisq; enim secundum opera sua inueniet. Sensus eodem redit, & declaratur secunda pars superioris sententiæ: Omnis, inquit, misericordia vel elemosyna, quam homo homini impedit, faciet apud Deum locū homini, vt ab eo scilicet assequatur, & ad id perueniat quod expectat, vnicuique secundum meritum operum suorum, quia, vt inquit Paulus: Qui parcè 2. Cor. 9. seminatur, parcè & metet: & qui seminatur in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Quod addidit interpres, & secundum intellectum peregrinationis ipsius; sic intelligendum est, secundum prudentiā quam in huius vitæ peregrinatione exhibet opere. Vnum scriptum habebat etiam hic nomen, meritum, & secundum meritum peregrinationis eius, quomodo sane magis crediderim interpretem scripsisse. Quorum enim hic intellectus mentionem ingessisset? Certè ex commentario apparet etiam Rabanum legisse non, intellectum, sed meritum, quamuis impressi libri apud eum habeant, intellectum. Sic enim habet: Quod autem dicit misericordiam facere locum vnicuique secundum intellectum peregrinationis ipsius, ostendit quòd quicumque bonis operibus certat mandata Dei custodire in huius peregrinationis tempore, & pio labore studet cum lachrymis & gemitu peccata sua emundare, æterna quiete merebitur consolari. Quo commentario non explicatur quid sit intellectus peregrinationis, sed bene quod sit meritum peregrinationis.

Et optimè conuenit vt post hanc vitam quisque dicatur inuenire apud Deum locum iuxta meritum peregrinationis, quæ hic interim peragitur donec ad patriam reuocemur. Bene etiam conuenit, vt misericordiæ & eleemosynæ tribuatur peculiariter locus & præmium à Deo consequendum, quia & Christus opera misericordiæ declarat in iudicio extremo potissimum attendenda, vt patet Matthæi 25. Notandum autè hic aperte nomen meriti tribui operibus, & quanquam Græcis hoc loco non sit vocabulum meriti, rectè tamen vertit interpret, secundum meritum, quia quod Græcis toties dicitur in scripturis *τὰ ἔργα*, secundum opera Deum redditurum cuique, idem est quod secundum meritum hominis vel operum eius, quia, vt supra dictum est, quod Latinis dicitur fieri secundum meritum, id Græcis dicitur *κατὰ τὸ ἀξίον*. At quod dicitur homini dari secundum opera eius, dicitur ei dari pro dignitate eius & operum ipsius, vt patet cum in Apocal. dicitur de impijs; Dedisti eis sanguinè bibere, digni enim sunt. Hoc enim æquiualeat ei quod toties dicitur secundum opera eorum, & idem est quod Latini dicunt, meriti sunt vel meruerunt. Sic & bonis dicitur cap. 3. Ambulabunt mecum in albis, quia digni sunt. Porro post prædictam sententiam Græca in exemplari Complutensi habent duas sententias has: Dominus indurauit Pharaon ne cognosceret ipsum, vt nota fierent facta illius, ei quæ sub cælo est (terræ scilicet) Omni creaturæ misericordia eius manifesta est, & lumen suum, & tenebras diuisit adamante, hoc est, immobiliter. Sed hæc vt non sunt apud nos, ita nec in exemplari Germanico.

Apoc. 16.
Ibid. ca. 3.

- 16 Ne dicas, A Deo abscondar, & ex iummo quis mei memorabitur?
- 17 In populo magno non agnoscar, quæ est enim anima mea in tam immensa creatura?

Dixit de Dei seueritate, in numerosis gentibus & populis sæpius declarata, ex qua vnumquemque sibi timere voluit, sicut & bene sperare de eius misericordia: verum quoniam vana plerique persuasionem inducuntur, vt putent Deum, licet curam habeat magnarum gentium, cuiusque tamen priuati non ita habere rationem, & ob id Dei se posse euadere ultionem, cuius effugiunt cognitionem, rectè huic vanæ cogitationi occurrit, ostendens Deum nihil latere posse, etsi plurima eius nos lateat. Duo autem sunt ob quæ homines persuadent se Dei effugere notitiam. Primum, distantia Dei à nobis, quod scilicet Dei peculiaris habitatio sit in cælis: hominum verò in terris, quasi ex summo cælorum non possit nostri meminisse. Vnde de impijs dicitur apud Ezechielem: Dixerunt, dereliquit Dominus terram, & Dominus non videt. Et apud Iob dicitur ex persona impiorum: Nubes latibulum eius, nec nostra considerat, & circa cardines cæli perambulat. Secundum, est immensa multitudo creaturarum & hominum, ob quam sibi persuadet quisque se vnicum apud Deum latere posse, sicut apud homines vnus aliquis in magna turba facile latet.

Ezech. 9.
Iob 22.

Vtrum-

Vtrumque excludit Sapiens, monetque ne quis in corde suo dicat, & apud se cogitet se posse abscondi à facie Dei, aut propter altitudinem cœli à terra, aut propter multitudinem vel hominum vel creaturarum: ob quam posteriorem causam, etiam in parabola de nuptijs filij inducitur vnus tantum qui inuentus est non habere vestem nuptialem. Matt. 22.

18 Ecce cœlum, & cœli cœlorum, abyssus & vniuersa terra, & quæ in eis sunt, in conspectu illius commouebuntur.

19 Montes simul & colles & fundamenta terræ, cum conspexerit illa Deus, tremore concutientur.

EX effectu conspectus diuini ostendit Deum nihil omnino in creaturis latere posse, aut eius potentiam effugere, quantumuis altum, profundum, magnum & firmum fuerit. Pro; in conspectu illius; Græcè est, ἐν ἰπισκοπῇ αὐτοῦ, hoc est, in inspectione aut visitatione eius. Sic & pro; cum cōspexerit; Græcis est ἐν τῷ ἰπισβλήσει, hoc est, cum inspexerit. Alluditur enim ad illud Psalmi: Qui respicit terram, & facit eam tremere: qui tangit montes, & fumigant. Vbi pro, respicit, etiam est ἰπισβλήσει, qui inspicit. Significat ergo, Deum cum vult solo suo aspectu commouere & turbare totam machinam mundi, cœlestem simul & terrenam, eamque sua commotione veluti tremore concuti à præsentia vultus eius, vt ex eo necesse sit intelligere eius aspectum ad omnia & in omnia penetrare. Cum autem hæc Deo tribuuntur, respicitur ad id quod in monte Sinai contigit in datione legis, de quo dixit Dauid: Psal. 103.
A facie Domini mota est terra. Item respicitur ad ea quæ alijs quoque temporibus Deus mirabiliter est operatus, cum præsentiam suam declarare statuit: & ad ea quoque quæ in nouissimo die terribiliter fient cum totius creaturæ turbatione & mutatione. Nominat autem præcipuas orbis partes, per cœlum significans aëra: per cœlos cœlorum, orbis cœlestes: per abyssum, maria. quæ tria cum terra & his quæ in ipsis sunt vniuersum mundum complectuntur. Per fundamenta terræ, intelligit profundissima terræ, quibus terra velut fundamentis inniti videtur.

20 Et in omnibus his insensatum est cor, & omne cor intelligitur ab illo.

21 Et vias illius quis intelligit, & procellam, quam nec oculus videbit hominis?

GRæca non habent illam partem; & omne cor intelligitur ab illo; & priorem partem sic habent; καὶ ἀξίως ἐσθ' νοῦθ' οὐκ ἐστὶν ἰπ' αὐτοῖς καὶ βία, hoc est, & dignè non cogitabit super ipsis cor. Sensus ergo est: Cor hominis est insensatum in his omnibus, hoc est, non prudenter nec satis dignè expendit hæc quæ dixi de Dei terribili potentia & cognitione omnia penetrante: quanquam autem cor hominis parum intelligat & aduertat diuina, omne tamen cor hominis intelligitur ab illo. Quis autem est qui intelligit vias Domini? hoc est, mirabilia eius opera & ra-

tiones, secundum quas omnia agit, & potissimum quis intelligit procellam illam & tempestatem grauissimam, quae inuoluet omnes impios in nouissimo die, quam nullus homo unquam vel vidit vel videbit oculis corporalibus, nec animo dignè percipiet priusquam mundo exhibeatur? Procellam enim videtur hic significare seueritatem diuini iudicij, quae & alias in scripturis sic nominatur, vt apud Psalmistam: Ignis, sulphur, & spiritus procellarum, pars calicis eorum. Et in canonica Iudae: Quibus procella tenebrarum reseruata est in aeternum. De hac cur peculiariter dicat quod eam homo non intelligat, declarat cum subiicit:

Psal. 10.

22 Nam plurima eius opera sunt in absconsis, sed opera iustitiae eius quis annuntiabit, aut quis sustinebit?

Plurima quidem opera eius, inquit, sunt in absconditis, hoc est, sunt abscondita & ignota hominibus, sed inter omnia eius opera, quis est qui dignè & clarè enunciabit seuerissima illa & durissima opera iustitiae eius quae contra impios exercebit? aut quis ea vt oportet expectabit, & praè oculis semper habebit? Est enim Graecis *ἰπομινῆς*, quod magis significat expectare quàm tolerare. Quanquam & ille sensus esse potest: Quis eius seueritatem ferre poterit?

23 Longè enim est testamentum à quibusdam, & interrogatio omnium in consummatione est.

Legendum esse non, hominum, vt quidam libri habent, sed omnium, vt alij, patet ex Graecis quae habent *ἀπάντων*. Pro, interrogatio, est *ἰστορία*, hoc est, inquisitio. Pro testamentum, hic rursum est *ἐξέτασις*, quo nomine hic significari videtur dispositio diuina, qua Deus disposuit suo tempore dare singulis quod merentur, aut illud ipsum quod singulis veluti testamento post mortem constitutum est. Quod testamentum longè est ab oculis mentis multorum qui illud parum iam attendunt, nec intelligent nisi in consummatione, hoc est, in fine vitae & morte, quando omnium fit examinatio & inquisitio, vt recipiat vnusquisq; secundum opera sua.

24 Qui minoratur corde, cogitat inania, & vir imprudens & errans cogitat stulta.

Haec sententia indicat causam, qua fit vt testamentum Dei, de quo dixit, longè sit à quibusdam, nempe quod plerique in cogitationibus suis occupentur circa inania & stulta, sectantes vanitates huius saeculi, & his toti immerfi. Qui, inquit, minoratur corde, hoc est, qui deficit in prudentia, ille non cogitat ea quae dixi, non attendit ad futurum Dei iudicium, sed cogitat inania & stulta huius mundi, vana huius mundi bona consequi studens, & in stultis hominum opinionibus sese oblectans. Vt ergo à vanis his cogitationibus suum quem instituit filium Sapiens auocaret, & ad considerationem seriam operum Dei excitaret, rursum in sequentibus monet eum ad diligentem dicendum

rum

rum auditionem, ac tum prolixè Dei opera prosequitur, eius potentiam, cognitionem, iustitiam & misericordiam ob oculos ponens. Sic ergo orditur:

25 Audi me fili, & disce disciplinam sensus, & in verbis meis attende in corde tuo.

26 Et dicam in æquitate disciplinam, & scrutabor enarrare sapientiam.

27 Et in verbis meis attende in corde tuo, & dico in æquitate spiritus virtutes quas posuit Deus in opera sua ab initio, & in veritate enuncio scientiam eius.

GRÆCIS non est hæc verborum cōgeries & repetitio, sed tantum duæ sententiæ. Et omnino verisimile est quæ apud nos post duas sententiâs verbis quibusdam mutatis repetuntur, esse ex alia cuiusdam versione in textum nostrum assuta, vt & in alijs locis huius libri sæpius accidisse probabile est. Pro; & dicam in æquitate; Græcis est *ἰσότητι ἐν σαθεῖ*, ostendam in pondere disciplinam. Ponderis autem nomine significat se nō temerè quid dicturum, sed cum iudicio, & exacta verborum & sententiarum perpensione. vnde vertit interpres altero loco; In æquitate spiritus; hoc est, cum æqua & iusta animi expensione, quasi dicat: Animus meus prius apud se bene librabit & expendet quod dicturus sum. Pro; scrutabor enarrare sapientiam; Græcè est, *ἐν ἀκριβείᾳ ἐπαγγεῖλῶ τὴν ἰσχυρίαν αὐτῶν*, hoc est, & in diligentia (vel exquisita ratione) enunciabo scientiam eius. Idem secundo sic apud nos vertitur; Et in veritate enuncio scientiam eius. Inuitat ergo ad seriam dicendorum auscultationem, quia quæ dicturus est, cum iusto animi libramine dicet & exacta ratione, diligentem scilicet daturus operam ne quid falsi inspergatur. Orditur autem suam narrationem ab operibus Dei in exordio mundi perfectis, vnde additum est à quodam; virtutes quas posuit Deus in opera sua ab initio. Sic ergo incipit:

28 In iudicio Dei opera eius ab initio, & ab institutione ipsorum distinxit partes eorum, & initia eorum in gentibus suis.

Obscurus multum est locus hic totus vsq; ad finē capitis, non solum apud nos, sed & in Græcis ob breuitatem sententiarum, nec Græca inter se omnino consentiunt. Itaque obscuritas causam præbuit vt hic quædam ab interpretibus coactè exponerentur, & lectio etiam in multis libris corrumpetur. Nam quoniam illud; initia eorum in gentibus suis; de hominibus dictum videtur, vt relatiuum, eorum, haberet antecedens, multi perperam legunt in præcedente parte; ab institutione hominum ipsorum. Vt autem vera intelligentia percipiatur, notandum pro illo; & initia eorum in gentibus suis; exemplar Complutense habere, *καὶ ἐν χριστῷ αὐτῶν ἀρχαὶ αὐτῶν ἢ γενεὰς τῶν γενεῶν*, hoc est,

hoc est, & in manu eius sunt principia (vel principatus) eorum in generationes generationum. Germanicum verò exemplar, cui nostra versio hic magis accedit, vt & aliàs, sic habet, *καὶ τὰς ἀρχὰς αὐτῶν ἡ γενεὰς αὐτῶν*. Porro dictio ἀρχαί, vt & supra indicatum est, non tantum significat initia, sed etiam principatus & potestates, vnde & angelis tum bonis tum malis hoc nomen Paulus tribuit. Quos & hoc loco designatos hoc nomine verisimile est, aut certè ipsos orbis cœlestes, qui ab angelis mouentur, & primæ præcipuæque sunt mundi partes, quæ principatum quendam in inferiorem mundum obtinent. Cum enim postea dicat author: Post hæc Deus in terram respexit, significat se prius locutum de cœlis & cœlestibus corporibus, de quibus nulla erit facta aperta mētio, nisi per ἀρχὰς, vel ipsos angelos cœlorum motores, vel ipsos orbis cœlestes, aut denique solem & lunam & astra intelligamus. Itaque hos in nostra lectione per initia operum Dei puto intelligendos, quòd primas partes inter opera Dei obtineant. Obstare videtur illud; in gentibus suis; sed Græcis non est nomen *γένος*, sed nomen *γενεὰ*, hoc est, generatio vel genus. vt sensus esse possit: Distinxit primas illas mundi partes in genera sua, vt scilicet vnumquodque cœlum & astrum suum haberet genus, naturam & proprietatem. Proinde nomen, gentibus, apud nos exponendum erit pro generibus. Præstat enim vocabula improprie accipere, quàm improprium habere sensum. Sensus ergo huius loci erit: Opera Dei ab initio facta sunt & constituta cum iudicio Dei, hoc est, non temerè esse cœperunt, sed recto iudicio atque certa ratione, modo ac ordine facta sunt, iuxta illud Sapien. 11. Omnia in mensura & numero & pondere disposuisti. Et statim vbi ea facta sunt & constituta, distinxit partes illorum, quia, vt habet liber Geneseos, diuisit aquas ab aquis, interiecto firmamento in medio aquarum, & deinde aquas separauit à terra in locum vnum. Distinxit etiam τὰς ἀρχὰς mundi, hoc est, potestates & partes illas primas quibus totus orbis inferior regitur, in suis generibus, quia orbis cœlestes varios constituit, qui singuli suos habent motus & proprietates, solemque à luna & astris distinxit, diuersa eis officia attribuens.

Sapien. 11

Genes. 1.

29 Ornauit in æternum opera illorum, nec esurierunt, nec laborauerunt, & non destiterunt ab operibus suis.

Legendum esse non, ordinauit, sed ornauit, patet ex Græcis, quæ habent, *ὀνόμασε*. Nec est illis, opera illorum, sed τὰ ἔργα αὐτῶν, opera sua, vt de ornatu illo intelligi posset qui post distinctionem factus est quarta die, cum Deus cœlum ornauit sole, & luna, & stellis. De quo ornatu dicitur Iob 26. Spiritus eius ornauit cœlos. Secundum nostram lectionem significatur, Deum cum primas illas mundi partes cœlestes constituisset & distinxisset, ornasse perpetuo ornatu earum operationes, quia eas & stabiles esse fecit, & indefatigabiles, & pulcherrimo ordine inter se consentientes. quod in sequentibus declarat, loquens de orbibus cœlesti-

Iob 26.

cœlestibus aut eorum planetis & stellis, velut de hominibus, per pro-
 fopopeiam. Nec mirum cum in scripturis sacris sæpe astra vocentur, mi-
 litia Dei, exercitus eius, & virtus, vt cum dicit Psalmista: Verbo Do- Psal. 32.
 mini cœli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum. Et Iob Iob 25.
 25. Nunquid est numerus militum eius? De orbibus ergo cœlestibus
 aut sole, luna & astris, tanquam militibus Dei opus sibi iniunctum assi-
 duè perficientibus dicit, quòd nec patiantur aliquam egestatem, nec
 fatigationem, vt vel præ fame vel fatigatione vnquam desistant ab ope-
 ribus suis ex Dei tanquam summi imperatoris iussu peragēdis. Quo nil
 aliud significatur, quàm illa nunquam vel defectum pati vel defatigari.
 Quam sanè rem etiam prædicat Dauid, dicens: In æternum Domine Psal. 118.
 verbum tuum permanet in cœlo. Ordinatione tua perseverat dies, quo-
 niam omnia seruiunt tibi. Pro quo Hebræis est; Omnia sunt serui tui.
 Dixit de perpetuitate cœlestium operationum, subiicit etiam de con-
 cordia, dicens:

30 Vnusquisque proximum suum non angustiauit, vsque in æter-
 num.

31 Non sis incredibilis verbo illius.

Videri posset legendum angustiauit, vt quidam libri habent, quia se-
 quitur, vsque in æternum, vel vsque in æuum, sed Græca habent
 præteritum ἠσθίει, hoc est, affixit vel attriuit. Et in Græcis, vsque in
 æternum, coniungitur sequentibus quæ non habet vt nos, non sis incre-
 dibilis, sed οὐκ ἀπειθήσοισι τὸν λόγον αὐτοῦ, hoc est, non erunt inobedientes
 verbo illius. Sensus ergo est, quòd cum sit in orbibus cœlestibus & stellis
 tanta multitudo, tantaq; motuum & officiorum varietas, talium tamen
 militum Dei nullus alij vnquam molestus fuit, nullus alium attriuit aut
 pressit, quemadmodum in magno militū exercitu fieri solet, sed vnum-
 quodque eorum constanter suum facit officium, sine cuiusquam pertur-
 batione, nec vnquam ea corpora prætergredientur ordinationem à Deo
 eis factam, iuxta illud Psalmi: Præceptum posuit, & non præteribit. Psal. 148.
 De concordia admirabili cœlestium corporum etiam dicitur Iob 25. Iob 25.
 Potestas & terror apud eum est qui facit concordiam in sublimibus suis.
 Proinde quod nos legimus; non sis incredibilis verbo illius; vel debet
 accipi vt sint quasi Dei verba, præcipientis cœlestibus corporibus:
 aut quasi verba cœlestium corporum, quibus vnumquodque alterum ad
 obedientiam diuino mandato exhibendam hortatur, vt aliquid subau-
 diatur, hoc modo: Vnusquisque proximū suum non angustiauit, sed vnus-
 quisque alteri dicit, vsque in æternum non sis incredibilis, hoc est, ino-
 bediens verbo Dei. Cœli enim enarrant gloriā Dei. &: Dies diei eructat Psal. 18.
 verbum, & nox nocti indicat scientiam. Vel intelligendum post insinua-
 tam cœlestium corporum obedientiam, sermonem conuerti ad quemq;
 nostrum, vt ex illorum obedientia intelligamus ad nos multò magis
 pertinere vt diuinæ voluntati & mandatis non repugnemus.

Post

32 Post hæc Deus in terram respexit, & impleuit eam bonis suis.

Post ea, inquit, quæ Deus fecit in cœlestibus corporibus, ornando ea, & sua illis officia deputando, in terram respexit, hoc est, eius quoque se rationem habere declarauit, cum eam omnibus suis bonis repleuit, & omni animantium genere ornauit. quod factum est sexta die, & significatur versu sequenti.

33 Anima omnis vitalis denunciauit ante faciem ipsius, & in ipsa iterum reuersio illorum.

Sententia hæc valde apud nos obscura, & ob id à commentatoribus mirè contorta, & à scriptoribus deprauata, clara est apud Græcos, qui habent; Anima omnis animantis operuit (Deus scilicet) faciem ipsius (terræ scilicet) & in ipsam reuersio eorum. Quo significatur Deum obtexisse & repleuisse superficiem terræ omnium animantium genere, quæ tamen rursus in terram redire debeant ex qua facta sunt. Patet ergo ex Græcis melius legendum sine, autem; Anima omnis vitalis; quemadmodum multa scripta habent, non; Anima autem omnis vitalis. Patet item illud, omnis vitalis, esse genitiui casus, vt sit idem quod omnis animantis & viuentis, quia Græcis est *παιδῶν*. Patet rursus per præteritum legendum esse, denunciauit, non per futurum, denunciabit: quanquam mirum sit cur interpretes verterit denunciauit, cum Græcis sit *ἠκάλυψε*, hoc est, operuit, obtexit, nisi fortè legerit *ἠκάλυψε*, reuelauit. Rursus patet relatiuum, ipsius, cum sit fœmininum, non ad Deum referendum, sed ad terram. Et legendum; in ipsa iterum reuersio; quomodo habent Biblia Complutensia, & Lyra, quanquam omnia quæ vidi scripta habeant; & ipsa iterum, &c. Potest ergo lectio nostra, vt accedat originalibus, sic accipi: Anima aut vita omnis animantis denunciauit hoc ipsum quod dixi, Deum impleuisse terram bonis suis. Vel potius vt, anima, sit ablatiui casus; Deus per vitam omnium animantium denunciat hoc ipsum, ante faciem terræ, vel in conspectu terræ, quia ipso facto demonstrauit quàm eam repleuerit bonis suis, eamque velut matrem omnium videre fecit quæ ex ipsa prognata sunt, quæ rursus in eam sunt reditura. Vt autem nomen, anima, magis putem esse ablatiui casus, vt verbum, denunciauit, ad Deum referatur, mouent me Græca, quæ habent accusatiuum *ψυχῶν*, & videtur subintelligenda præpositio *κατὰ*, vt sit sensus: secundum animam, vel per animam omnis animantis operuit superficiem terræ.